KIBR VA TAKABBURLIK: SHAXSNING ICHKI DUNYOSI VA IJTIMOIY MUNOSABATLARIDAGI PSIXOLOGIK ZIDDIYATLAR

Nuriddinov Bunyod Xurshid o'g'li
Nizomiy nomidagi O'zbekiston
Milliy pedagogika universiteti
Mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24388420

Inson shaxsining shakllanishi va ijtimoiy muhitga moslashuvi murakkab psixologik jarayon bo'lib, bunda uning o'ziga munosabati, boshqalarga bergan bahosi, hissiy kechinmalari va xulq-atvor xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxsning o'z qadrini anglashi, o'z imkoniyatlariga ishonishi va jamiyatda munosib o'rin egallashga intilishi tabiiy psixologik ehtiyojlardan hisoblanadi. Biroq ushbu ehtiyojlar me'yoridan ortiq namoyon bo'lib, insonning o'zini boshqalardan ustun qo'yishi, atrofdagilarni mensimasligi va o'z qarashlarini mutlaq haqiqat sifatida qabul qilishi bilan kechsa, kibr va takabburlik kabi salbiy xususiyatlar shakllanishi mumkin.

Bugungi globallashuv, axborotlashuv va raqobat kuchaygan davrda insonlarning ijtimoiy mavqei, moddiy imkoniyatlari, kasbiy yutuqlari va tashqi muvaffaqiyatlari asosida o'zaro taqqoslanishi tobora kengaymoqda. Ayrim holatlarda bu jarayon shaxsda o'zini boshqalardan ustun qo'yish, tanqidni qabul qilmaslik, e'tirof va maqtovga haddan tashqari ehtiyoj sezish kabi xususiyatlarni yuzaga chiqaradi.

Shu nuqtayi nazardan, kibr va takabburlikni faqat axloqiy kamchilik sifatida emas, balki shaxsning o'zini anglash tizimi, hissiy barqarorligi va ijtimoiy munosabatlariga ta'sir ko'rsatuvchi psixologik hodisa sifatida o'rganish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi — kibr va takabburlikning psixologik mohiyatini ochib berish, ularning shaxsning ichki dunyosi hamda ijtimoiy munosabatlariga ta'sirini tahlil qilish va ushbu xususiyatlarni yumshatishning psixologik yo'llarini asoslashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

- kibr va takabburlik tushunchalarining psixologik mazmunini yoritish;
- ularning shakllanishiga ta'sir qiluvchi individual va ijtimoiy omillarni aniqlash;
- takabburlikning shaxslararo munosabatlardagi namoyon bo'lish xususiyatlarini tahlil qilish;
- kibr va sog'lom o'ziga ishonch o'rtasidagi farqlarni ochib berish;
- takabburlikni kamaytirishga qaratilgan psixologik yondashuvlarni asoslash.

1. Kibr va takabburlikning psixologik mohiyati

Kibr va takabburlik mazmunan bir-biriga yaqin bo'lsa-da, ularni shaxsning o'ziga va boshqalarga munosabatidagi murakkab psixologik holatlar sifatida o'rganish lozim. Kibr — shaxsning o'z qadr-qimmati, imkoniyatlari, mavqei yoki yutuqlarini haddan tashqari yuqori baholashi, o'zini boshqalardan ustun deb his qilishi bilan bog'liq munosabatdir. Takabburlik esa ushbu ichki qarashlarning xulq-atvor va muloqotda namoyon bo'lishi, ya'ni boshqalarni mensimaslik, ularning fikrini qadrsizlantirish va o'z ustunligini namoyish etishga moyillik bilan tavsiflanadi.

Psixologik nuqtayi nazardan, takabburlikni insonning o'zini baholash tizimidagi nomutanosiblik bilan bog'lash mumkin. Bunda shaxs o'zining ijobiy jihatlarini mutlaqlashtirishi, kamchiliklarini inkor etishi yoki ularni tan olishdan qochishi mumkin.

Alfred Adlerning individual psixologiya nazariyasida inson xulq-atvorining muhim motivlaridan biri sifatida ustunlikka intilish masalasi yoritilgan. Adler qarashlariga ko'ra, inson o'zidagi

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yetishmovchilik hissini bartaraf etish va hayotiy maqsadlariga erishish uchun turli psixologik strategiyalardan foydalanadi. Agar ustunlikka intilish ijtimoiy manfaat va hamkorlik bilan uyg'unlashmasa, u boshqalar ustidan hukmronlik qilish yoki o'zini yuqori qo'yish shaklida namoyon bo'lishi mumkin.

Erich Fromm inson xarakteri va ijtimoiy munosabatlarini tahlil qilar ekan, insonning o'ziga munosabati, boshqalarga hurmati hamda ijtimoiy mas'uliyatini o'zaro bog'liq jarayonlar sifatida ko'rib chiqadi. Bu yondashuv takabburlikning faqat individual xususiyat emas, balki shaxsning ijtimoiy muhit bilan munosabatida ham shakllanishini tushunishga yordam beradi.

Demak, takabburlikni shunchaki o'ziga ishonchning kuchli ko'rinishi deb baholash to'g'ri emas. Sog'lom o'ziga ishonch insonning o'z imkoniyatlarini real baholashi va boshqalarning qadrini tan olishi bilan uyg'unlashadi. Takabburlik esa o'z qadrini boshqalarning qadrsizlanishi hisobiga tasdiqlashga moyillikni anglatadi.

2. Takabburlikning shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar

Kibr va takabburlik birdaniga shakllanmaydi. Ularning rivojlanishida oilaviy tarbiya, shaxsiy tajriba, ijtimoiy muhit, o'zini baholash xususiyatlari va individual psixologik omillar muhim o'rin tutadi.

Birinchidan, oilaviy tarbiya. Bolalik davrida ota-onaning farzandga munosabati uning o'zini anglashiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Farzandni doimiy ravishda boshqalardan ustun qo'yish, uning har qanday xatti-harakatini oqlash, xatolarini tan olishga o'rgatmaslik unda o'z imkoniyatlarini haddan tashqari yuqori baholashga moyillikni yuzaga keltirishi mumkin. Aksincha, bolani doimiy kamsitish yoki boshqalar bilan salbiy taqqoslash ham ayrim hollarda o'z qadrini tashqi tasdiq orqali namoyon etishga intilishni kuchaytirishi mumkin.

Ikkinchidan, ijtimoiy mavqe va moddiy imkoniyatlar. Jamiyatda ayrim insonlar o'zlarining boyligi, lavozimi, kasbiy muvaffaqiyati yoki ijtimoiy aloqalari orqali ustunlikni his qilishi mumkin. Agar bu yutuqlar shaxsiy kamolot va mas'uliyat bilan emas, balki boshqalardan yuqori turish vositasi sifatida qabul qilinsa, takabburlik namoyon bo'lishi ehtimoli ortadi.

Uchinchidan, o'zini baholashdagi nomutanosiblik. Ayrim hollarda tashqi tomondan yuqori o'ziga ishonch bilan namoyon bo'ladigan xulq-atvor ichki ishonchsizlik, tanqidga sezgirlik yoki o'z qadrini doimiy tasdiqlash ehtiyoji bilan birga kechishi mumkin. Biroq bunday holat barcha takabbur insonlarga xos, degan xulosaga kelish mumkin emas.

To'rtinchidan, ijtimoiy taqqoslash. Leon Festingerning ijtimoiy taqqoslash nazariyasiga ko'ra, inson o'zining qobiliyatlari va qarashlarini baholashda ko'pincha boshqa insonlar bilan taqqoslashga murojaat qiladi. Ushbu jarayon sog'lom raqobat va o'z ustida ishlashga xizmat qilishi mumkin. Ammo taqqoslash boshqalarni kamsitish va o'zini mutlaq ustun deb hisoblashga aylansa, shaxslararo ziddiyatlarni kuchaytiradi.

Shunday qilib, takabburlikning shakllanishini faqat bitta sabab bilan izohlash mumkin emas. U ko'pincha shaxsiy tajriba, tarbiya, ijtimoiy ta'sir va psixologik ehtiyojlarning o'zaro murakkab munosabati natijasida yuzaga keladi.

3. Kibr va takabburlikning shaxsning ichki dunyosiga ta'siri

Takabburlikning muhim psixologik oqibatlaridan biri shaxsning o'zini anglash va o'zini baholash jarayonlaridagi nomutanosiblikdir. Bunday moyillikka ega inson ayrim vaziyatlarda o'z xatolarini tan olishdan qochishi, tanqidni shaxsiyatiga qilingan hujum sifatida qabul qilishi yoki o'z qarashlarini qayta ko'rib chiqishga qiynalishi mumkin.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bunda bir nechta psixologik ziddiyatlar yuzaga keladi. O'zini ideal darajada tasavvur qilish va real imkoniyatlar o'rtasidagi ziddiyatda shaxs o'zining haqiqiy imkoniyatlaridan ko'ra yuqoriroq tasavvurga ega bo'lishi mumkin. Natijada muvaffaqiyatsizlik yoki tanqid bilan to'qnash kelganda ruhiy noqulaylik yuzaga keladi.

Tan olinishga ehtiyoj va mustaqillik o'rtasidagi ziddiyatda takabburlik namoyon qiluvchi ayrim insonlar o'zlarini boshqalardan mustaqil va ustun ko'rsatishga intilsalar-da, shu bilan birga atrofdagilarning e'tirofi va maqtoviga katta ahamiyat berishlari mumkin.

Tanqidni qabul qilish va o'zini himoya qilish o'rtasidagi ziddiyatda tanqidni rivojlanish imkoniyati sifatida emas, balki o'z qadriga tahdid sifatida qabul qilish himoyaviy xatti-harakatlarni kuchaytirishi mumkin. Bu holatlar insonning shaxsiy rivojlanishi, o'z ustida ishlashi va konstruktiv muloqot olib borishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimoli mavjud.

Shu bilan birga, takabburlikni avtomatik ravishda psixologik buzilish yoki narsissistik shaxs buzilishi bilan tenglashtirish mumkin emas. Narsissistik xususiyatlar turli darajada namoyon bo'lishi mumkin, klinik tashxis esa faqat malakali mutaxassis tomonidan tegishli mezonlar asosida qo'yiladi.

4. Takabburlikning ijtimoiy munosabatlardagi psixologik ziddiyatlari

Inson jamiyatda yashar ekan, uning shaxsiy xususiyatlari boshqalar bilan munosabatlarda namoyon bo'ladi. Takabburlik esa aynan shaxslararo muloqot jarayonida ko'proq seziladigan xulq-atvor shakllaridan biridir.

• Oilaviy munosabatlarda: yaqin insonlarning fikrini mensimaslik, o'z qarashlarini majburan qabul qildirish va murosaga kelishdan qochish.

• Kasbiy faoliyatda: hamkasblarning mehnatini yetarlicha qadrlamaslik, jamoaviy qarorlarni qabul qilishda boshqalarning fikrini cheklash.

• Do'stona munosabatlarda: doimiy ravishda o'zini ustun qo'yish, suhbatdoshning muvaffaqiyatlarini tan olmaslik va o'zaro hurmatning susayishi.

• Rahbar va xodim munosabatlarida: vakolatdan noto'g'ri foydalanish, xodimlarning fikrlarini e'tiborsiz qoldirish va psixologik bosimni kuchaytirish.

Bunday vaziyatlarda muloqotning asosiy tamoyili — o'zaro hurmat buziladi. Natijada ishonch susayishi, nizolar ko'payishi, jamoada psixologik muhit yomonlashishi mumkin. Ayniqsa, jamoaviy faoliyatda takabburlikning salbiy oqibatlari yaqqol ko'rinadi. Chunki samarali hamkorlik nafaqat individual bilim va qobiliyatga, balki o'zaro hurmat, tinglash, fikr almashish va umumiy maqsadga intilishga ham bog'liq.

Shu jihatdan, takabburlik shaxsning o'ziga xos xususiyati bo'lib qolmasdan, ayrim sharoitlarda butun jamoaning psixologik muhitiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

5. Kibr va takabburlikni kamaytirishning psixologik mexanizmlari

Takabburlikning salbiy ko'rinishlarini kamaytirish uchun shaxsning o'zini anglash darajasini oshirish, hissiy boshqaruvini rivojlantirish va ijtimoiy munosabatlarda o'zaro hurmat tamoyillarini mustahkamlash muhimdir.

• O'zini refleksiv tahlil qilish. Shaxs o'z xatti-harakatlari, qarorlari va boshqalarga munosabatini muntazam tahlil qilishi zarur. "Men har doim haqmanmi?", "Boshqalarning fikrini yetarlicha tinglayapmanmi?" kabi savollar o'zini anglashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

• Empatiyani rivojlantirish. Empatiya — boshqa insonlarning hissiy holatini tushunish va ularning nuqtayi nazarini hisobga olish qobiliyatidir. Ushbu sifatning rivojlanishi shaxslararo munosabatlarda o'zaro hurmat va ishonchni mustahkamlaydi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

• Tanqidni konstruktiv qabul qilish. Tanqidni shaxsiy tahdid sifatida emas, balki o‘z faoliyatini takomillashtirish imkoniyati sifatida baholash muhimdir. Bu yondashuv psixologik moslashuvchanlikni oshiradi.

• Sog‘lom o‘zini baholashni shakllantirish. Inson o‘zining kuchli va zaif tomonlarini real baholashi, yutuqlarini qadrlashi bilan birga xatolarini ham tan olishi kerak.

• Jamoaviy faoliyat va hamkorlik. Guruhiy vazifalar, o‘zaro fikr almashish va hamkorlikka asoslangan mashg‘ulotlar insonda boshqalarning imkoniyatlarini qadrlash ko‘nikmasini rivojlantirishi mumkin.

Psixologik maslahat va zarur hollarda kognitiv-xulq-atvor terapiyasi usullari ham insonning o‘ziga va boshqalarga nisbatan shakllangan qat’iy, nomutanosib qarashlarini qayta ko‘rib chiqishiga yordam berishi mumkin. Demak, takabburlikni kamaytirish insonning o‘z qadrini yo‘qotishini emas, balki o‘z qadrini boshqalarning qadr-qimmatini hurmat qilish bilan uyg‘unlashtirishini anglatadi.

Xulosa

Kibr va takabburlik shaxsning o‘zini anglash tizimi, o‘ziga bergan bahosi hamda ijtimoiy munosabatlarida namoyon bo‘ladigan murakkab psixologik hodisalardir. Ularning shakllanishida oilaviy tarbiya, ijtimoiy muhit, shaxsiy tajriba, ijtimoiy taqqoslash va o‘zini baholash xususiyatlari muhim rol o‘ynaydi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, takabburlikning asosiy salbiy jihati shaxsning o‘z qadrini boshqalarning qadrini pasaytirish orqali namoyon etishga moyilligidir. Bu esa oilaviy, kasbiy va ijtimoiy munosabatlarda ishonchsizlik, nizolar va o‘zaro tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shu bilan birga, sog‘lom o‘ziga ishonch va takabburlikni farqlash muhimdir. O‘ziga ishongan inson o‘z imkoniyatlarini qadrlaydi, lekin boshqalarning ham qobiliyati va qadr-qimmatini tan oladi. Takabburlik esa o‘zini mutlaq ustun qo‘yish bilan bog‘liq munosabatlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

• Kibr va takabburlikni faqat axloqiy tushunchalar doirasida emas, balki ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida ham o‘rganish zarur.

• Shaxsning sog‘lom o‘zini baholashi va o‘z xatolarini tan olish qobiliyati takabburlikning salbiy ko‘rinishlarini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

• Empatiya, o‘zaro hurmat va konstruktiv muloqot ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

• Oilaviy tarbiya va ta’lim jarayonida kamtarlik, mas’uliyat, bag‘rikenglik hamda boshqalarning fikrini hurmat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish lozim.

• Shaxs kamolotining muhim mezoni uning boshqalardan ustunligi emas, balki o‘z imkoniyatlarini anglagan holda jamiyatga foyda keltira olishidir.

Xulosa qilib aytganda, haqiqiy ma’naviy va psixologik yetuklik insonning o‘zini boshqalardan yuqori qo‘yishida emas, balki o‘z qadrini anglagan holda boshqalarning ham qadr-qimmatini hurmat qila olishida namoyon bo‘ladi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adler A. Understanding Human Nature. New York: Greenberg, 1927.
2. Fromm E. Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics. New York: Rinehart, 1947.
3. Fromm E. The Art of Loving. New York: Harper & Brothers, 1956.
4. Festinger L. A Theory of Social Comparison Processes. Human Relations. 1954. Vol. 7(2). P. 117–140.
5. Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-Image. Princeton: Princeton University Press, 1965.
6. Baumeister R. F., Campbell J. D., Krueger J. I., Vohs K. D. Does High Self-Esteem Cause Better Performance, Interpersonal Success, Happiness, or Healthier Lifestyles? Psychological Science in the Public Interest. 2003. Vol. 4(1). P. 1–44.
7. G'oziyev E. G'. Umumiy psixologiya. Toshkent: O'qituvchi, 2010.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.